

Соціально-етична проблематика в ідеях професора Київської Духовної Академії Василя Федоровича Певницького¹

Оксана Онищук, Олеся Паньків

<http://doi.org/10.33209/2519-4348-2707-9627-2022-10-128>

У статті розглядаються соціальні та морально-етичні проблеми у творчій спадщині професора Київської духовної академії Василя Федоровича Певницького (1832–1911) на основі опрацювання архівних першоджерел. Метою нашої статті є окреслення ключових ідей морально-етичного та соціально-антропологічного напрямку В. Певницького, які ще до сьогодні не представлені в дослідницькій літературі. У статті показано, що В. Певницький був представником ідеалістично-теїстичної позиції у своїх ідеях. Досліджено особливості тлумачення релігійно віри, її зв'язку з моральністю в житті людини. Розкрито акценти автора на ідеї живої віри на основі євангельських законів. Проаналізовано розуміння прогресу і свободи в контексті християнства в ідеях В. Певницького. Встановлено, що ідеї та творчість мислителя органічно вплетені в традицію релігійно-філософської школи Київської Духовної Академії (XIX ст.) з продовженням лінії кордоцентризму та ідеалізму. Зокрема, у працях В. Певницького, яскраво представлені ідеї моральності (у дусі християнської православної традиції), щастя, прогресу та свободи. Автор виділяє два шляхи, що впливають на формування та духовний розвиток людини: зовнішній шлях – мінливий, нестійкий, несправжній (земні насолоди, розваги, радощі, слава, влада) та внутрішній – істинний, що закладені в людині Богом від народження і розкриваються через розвиток у собі найвищих моральних і духовних чеснот та прагненні до найвищих християнських цінностей, шлях, який людину приведе до щастя. В. Певницький наголошує, що прогрес і позитивні зміни в суспільстві найперше залежать від морального розвитку людини. Необхідною умовою прогресу, у першу чергу, постає реалізація внутрішньої свободи людини. Перспективним напрямком майбутніх досліджень бачиться не тільки дослі-

¹ Дослідження виконано в межах гранту та за підтримки CIUS (Canadian Institute of Ukrainian Studies) from the Petro Czornyj Memorial Endowment Fund)

дження й опис праць В. Певницького, які є в архівах бібліотек, але й розкриття його ідей у контексті українського богослов'я та філософії.

Ключові слова: моральний закон, прогрес, скорботи, щастя, свобода, християнство.

Постановка наукової проблеми та її значення. Важливе місце в пошуках та осмисленні ідейного підґрунтя української духовної культури та інтелектуальної традиції посідає дослідження академічної спадщини професорів Київської Духовної Академії (надалі КДА). Українська релігійна та філософська думка є скарбницею та джерелом культурної спадщини України, проте, на жаль, у повній мірі не досліджена та малознана. Такий стан справ стосується й ідейної спадщини представників культури XIX – XX ст. Серед академічних мислителів кінця XIX – початку XX ст. особливу увагу привертає Василь Федорович Певницький (1832–1911), релігійний мислитель, доктор богослов'я, професор КДА, член правління КДА, автор численних праць богословського, філософського характеру, який і до сьогодні залишається малознаним. З огляду на це, виявлення й залучення до наукового обігу творів та обґрунтування концептуальних засад спадщини В. Певницького постає умовою створення цілісної історіографічної панорами вітчизняної релігійно-філософської культури і ментальності. Достовірно відомо, спираючись на дослідження Ф. Титова² та В. Рыбинського³, що В. Певницький був високо освіченим професором КДА, добре обізнаним з ідеями та працями не лише отців Церкви, а й відомих філософів, науковців починаючи від Сократа, Платона й Арістотеля і до мислителів свого часу. Був науковим редактором періодичного видання «Труды Киевской Духовной Академии» та «Воскресное Чтение», де публікувався вже з перших випусків цих журналів. Світоглядні й дослідницькі інтереси мислителя зосереджувалися не лише навколо богословської проблематики, а й морально-етичної, соціальної та антропологічної. Сюди входили проблеми моральності, щастя, свободи, прогресу, суспільної думки, сім'ї, ролі жінки в суспільстві, естетики (наприклад, в Інституті рукопису НБУВ ім. В. Вернадського знаходиться ще ніким не опрацьований рукопис кінця XIX ст. на кількасот сторінок з курсу «Естетики» В. Певницького, у якому ґрунтовно аналізуються не тільки естетичні концепції від Античності і до XIX ст., а й головні категорії та проблеми естетики) та ін.

Аналіз досліджень. В останні роки особлива увага прикута до дослідження філософсько-богословської спадщини діячів КДА. Представлені цікаві й плідні дослідження М. Ткачук, Н. Мозгової, В. Буреги, А. Бойко, В. Клос, С. Лиман, А. Кукурузи, С. Головащенко, С. Кузьміної та ін. Проте пред-

² Титов Ф. Заслуженный ординарный профессор Киевской духовной академии Василий Федорович Певницкий (Некролог). Труды КДА. 1911. 9. С. 145–179.

³ Рыбинский В. П. К истории Киевской Духовной Академии (курс 1887–1891 гг.). Баку, 1936.

метним полем уваги вказаних дослідників постають дещо інші аспекти творчої діяльності В. Певницького (головним чином його богословські ідеї) та діячів КДА. М. Ткачук розглядає його ідеї в контексті академічної філософії Київської духовної академії початку ХХ ст.⁴; у дослідженні В. Буреги⁵ увага зосереджена на гомілетичі, дисципліні, яку викладав В. Певницький в КДА та кардинально переглянув її концептуальну традицію. С. Лиман⁶ зосереджує увагу на внесок В. Певницького у вивчення проблем історії середньовічної церкви; Ігумен Маркелл (Павук)⁷, окреслює головні віхи професійної діяльності та біографічні відомості професора В. Певницького. В. Клос⁸ звертається до редакторської діяльності В. Певницького в «Трудах КДА» та «Воскресном чтении».

У цій статті ми маємо на меті на основі текстологічного аналізу окремих праць В. Певницького (переклад українською здійснено авторами), окреслити ключові ідеї морально-етичного та соціально-антропологічного напрямку, які ще до сьогодні не представлені в дослідницькій літературі. Окрім цього, продемонструвати ідеалістично-теїстичну позицію В. Певницького, яка, з одного боку, перебувала в суперечності із застарілою схоластичною традицією, що домінувала в тогочасному інтелектуальному середовищі, а з іншого боку, була органічно вплетена в загальну інтелектуальну традицію КДА. Співзвучно з М. Ткачук можемо наголосити, що

«вивчення та залучення до сучасного наукового обігу найбільш значущих рукописів з філософської проблематики здатне, поза сумнівом, суттєво поглибити уявлення про становлення і розвиток духовно-академічної філософії на вітчизняних теренах, а також значно розширити перелік осіб, які створювали її історію»⁹.

⁴ Ткачук М. (2019). Філософська проблематика в рукописних кандидатських творах студентів Київської духовної академії (1819-1924). *Sententiae*, 38:2. 19-36 019-036 <https://doi.org/10.22240/sent38.02.019>

⁵ Бурега В. Розвиток гомілетики в Київській духовній академії: західні впливи та пошуки власного шляху. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство. 2018. 2. С. 57–64.

⁶ Лиман С. Історія середніх віків у творчості професора Київської духовної академії Василя Федоровича Певницького (1832–1911). *Вісник Харківської державної академії культури*. 2010. 31. С. 40–48.

⁷ Ігумен Маркелл (Павук). Жизнь и деятельность профессора Киевской Духовной Академии Василия Федоровича Певницкого. *Труди Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії*. 2009. 11. С. 133–159.

⁸ Клос В. Періодичні видання Київської Духовної Академії: до історії становлення та функціонування. *Труди Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії*. 2011. 7. С. 118–138.

⁹ Ткачук М. (2019). Філософська проблематика в рукописних кандидатських творах студентів Київської духовної академії (1819-1924). *Sententiae*, 38:2. 19-36 019-036 <https://doi.org/10.22240/sent38.02.019>

Виклад основного матеріалу. У другій половині XIX – на початку XX ст. в європейській культурі розпочалося формування низки інтелектуальних течій: марксизм, анархізм, нігілізм, дарвінізм тощо. Ідеї, які поширювалися новими напрямками, кидали виклик традиційному релігійному світогляду та церкві як соціальному інституту. Одночасно з цим дослідники відзначають занепад філософії в цей період, коли матеріалізм сприймався як ідейний вираз суспільного духу інтелігенції, а нігілізм підносився до моральної чесноти¹⁰. Київська Духовна Академія, як один із провідних осередків богословської освіти та науки, не залишила без відповіді ці виклики. У працях провідних діячів КДА, зокрема у професора В. Певницького, який постає свого роду апологетом православної традиції й ідеалістичного світогляду, піднімаються та обґрунтовуються ряд ідей, що створювали *«особливу розумову атмосферу, яка носилася над головами»*¹¹ тогочасного суспільства. Ми розглянемо деякі з них.

У статті «Релігія і моральність»¹² В. Певницький наголошує на зубожінні віри, змалінні уваги до Церкви в порівнянні з попередніми століттями, що проявляється в байдужості до власного життя, коли люди особливо чимось не цікавилися і не сумують ні за чим, не переймаючись нічим на глибинному рівні. Ця байдужість походить від духовних лінощів, від невміння зазирати в сутність явищ. І це безпосередньо відображається на практичному житті людей. За словами професора, моральні основи життя¹³ тримаються на релігійних засадах. Без релігійної підтримки знижується рівень моральності людини, їй важко відшукати своє призначення, відповідати власній гідності. Тут закономірно виникає питання: чи здатна людина самостійно зрозуміти моральний закон, закладений в її серці від народження? Якщо подивитися на повсякденний досвід, то бачимо, наскільки викривлюється тлумачення єдиного і непорушного морального закону. Те, що для одного є беззаконням, для іншого вважається чесною, і навпаки.

«Природне почуття спонукає людину мстити своєму ворогу, шкодити йому наскільки можливо, навіть вбивати. А в серці чи в законі розуму нашого написано співстраждання до усього – любов, яка милує і все прощає. Темні розрахунки користолюбства і самозбереження схиляють нас нападати на честь іншого, збагачувати себе за рахунок

¹⁰ Щупик-Мозгова Н. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина. Київ, 1997.

¹¹ Певницький В. Рабочий трудъ въ язычествѣ и христіанствѣ. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни. 1903. 2. С. 116–177.

¹² Певницький В. Религія и нравственность. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни. 1901. 1. С. 96–126.

¹³ Там само. С. 98.

*чужого майна, а внутрішній голос каже нам, аби ми жертвували своїм
на користь ближнього і ділились із ним»¹⁴.*

Це підтверджує, що при незрозумілості для людини вимог природного закону моральної поведінки, при суперечливості її прагнень, при допущанні помилок в усвідомленні закону, релігія постає важливим чинником тлумачення і виконання цього морального закону. Вона постає дороговказом до блага людини, до її піднесення та гідності. Євангельські закони є втіленням такої високої моралі, що їхнє розуміння і дотримання підносить людину до вершин досконалості. У них ми знаходимо не лише конкретні приписи й заборони зовнішнього характеру, а й акцент на внутрішніх мотивах людських дій та вчинків. І, власне, тут на думку В. Певницького, важливим є елемент живої віри, яка виходить з євангельських законів. Бо ж безліч людей говорять про моральне, справедливе, чесне і т. ін., але зазвичай це лише абстрактні відсторонені спекулятивні поняття, які не наповнені живим змістом і від них вкрай важко перейти до практичного втілення морального закону. Це стан так званого «сліпого мудрування». Моральний закон важко втілити в житті, бо життя завжди є нижчим від ідеалу і сповнене безліччю перепон, для подолання яких необхідні якості жертвовності, любові, самодисципліни та ін. У релігійній вірі можна знайти такі спонукання і мотиви, які беззаперечно діють на волю і свідомість людини на шляху до виховання чеснот. Існують ті, хто протиставляє релігії вроджене почуття честі та добру освіту як заповіді високої моралі між людьми. Проте почуття честі в людині без підкріплення і освячення вірою є доволі сумнівним, оскільки переплітається із самолюбством, корисливістю. Засноване на корисних спонуканнях, воно нікого не привело до прощення і милосердя, щедрості і турботи. Така честь зосереджена лише на зовнішній благопристойності. Щодо освіти, то вона без духу віри та релігійності теж не допомагає в моральному вдосконаленні. Така освіта може облагороджувати зовнішній характер життя, але не внутрішнє єство.

«Освіта витончує пристрасті, забирає грубість... , але зовсім не вбиває їх і не знищує коренів пристрастних і гріховних порухів нашої душі. А при тому керунку, який вона приймає, віддаляючись від релігії, вона прямо сприяє пристрастям»¹⁵.

Автор зауважує, що без релігійної віри зникає ряд обмежень для злої волі в душі людини, а наявність самої лише освіти аніскільки не вберігає людину від морального падіння чи злочинів. Більше того, саме носії освіченості, які

¹⁴ Там само. С. 100–101.

¹⁵ Там само. С. 114.

підносять себе над темною масою народу, дуже часто чинять страшні злочини проти свого народу. Просвітництво не застерігає від пороків і пристрастей, а тільки мирно з ними вживається. Якщо звернутися до історії, то можна знайти підтвердження, що просвітництво не є підставою піднесення моральності. Наприклад, суспільство, яке досягло високого рівня цивілізованості, звикле до витончених насолод, які задовольняв матеріальний прогрес, дійшло до крайньої межі морального здичавіння, де на вершині опинилися люди на кшталт Нерона, Мессаліни й Агрипіни. Така ідея не скерована для приниження освіти, а лише для того, щоб показати, що сама по собі вона не сприяє укріпленню моральності.

Якщо в людині пригнічується її вища, релігійна частина свідомості, то натомість непомірно розвивається інша – нижча, тваринно-людська, яка скеровує до різних пороків та пристрастей. Наприклад, внутрішню порожнечу в душі, що утворилася внаслідок відкидання вищих цінностей і пріоритетів, людина наповнює за рахунок користолюбства, накопичення матеріальних благ, зовнішніх розваг і задоволень. Проте це аж ніяк не робить її щасливою і радісною. Крім того, на ґрунті такого придушення непомірно розростається самолюбство та гордіня, коли людина, втративши Бога, хоче замінити Його місце, прагнучи стати вищою за інших, шукаючи високого стану вища в соціумі. Тобто, кореляція дуже проста: чим менше людина керується вищими духовними потребами й цінностями, тим більше вимог чуттєвого плану (комфарту, вишуканих задоволень, розкоші). Життя стає зовні вишуканим і комфортним, а всередині порожнім й беззмисловим. У цих турботах втрачається ціль життя та істинне призначення людини. Натомість вона стикається віч на віч зі скорботами і стражданнями. У статтях «Скорботи і важкості життя», «Християнство і просвітництво»¹⁶ автор, розмірковуючи про джерело скорбот і страждань у житті людини, зауважує, що вони зовсім не відповідні бажанням і природі людини. Навпаки, кожен намагається усіма силами уникати скорбот і шукає радостей. У прагненні пояснити причини страждань людина кидається в крайнощі: з одного боку, стверджує, що скорботи є фатальною неминучою долею, від якої не можна звільнитися і тому слід покірно це приймати; з іншого боку, закликає слідувати епікурейському стилю думок, тобто, шукати в житті насолод, аби заглушити біль від усвідомлення свого стану. Так само неklasична філософія ставить питання страждань наріжним у своїх пошуках і вирізняється вкрай песимістичними думками. Тут автор має на увазі ідеї найперше А. Шопенгауера. В. Певницький так пояснює причини страждань:

¹⁶ Певницький В. Скорби і тягости жизни. Сборник статей по вопросам христианской веры и жизни. 1903. С. 239–265.

«Світ таким чином постав від прагнення Несвідомого позбутися томління безпредметної волі... Але це прагнення виявляється оманливим. Як тільки сила Несвідомого, яке здійснилося у світі, приходить до усвідомлення в людині, вона знову відчуває скорботу понад міру»¹⁷.

Скорботи, які панують у житті, не долаються насолодами життя. Щастя, до якого скерована людина, виявляється оманюю. Але людина вперто ганяється за цим щастям, шукаючи його в багатстві, коханні, дружбі, науці і релігії, мистецтві і політиці. Проте людина всюди пожинає лише оману. Скорботи не применшуються. Відчай, до якого ведуть песимістичні ідеї новітньої філософії, лякає людину, не дає їй надії. Відповідь можна знайти в ідеях християнства, яке вказує першопричину скорбот і страждань не у фізичному світі, а в моральному світі свободи. Скорботи є плодами нашої діяльності й гріховності, результатом нашої свободи волі і вільного вибору. Усі біди і зло, за словами В. Певницького, сягають корінням у зловживанні свободою, яку, як найвищий дар, дав людині Творець. Разом з нею був даний і закон, з яким свобода має взаємоузгоджуватися. Саме відхилення від закону стало причиною виникнення страждань і скорбот. *«Закону розуму в нашої гріховній істоті протидіє закон плоті, і цей останній закон у природному стані подавляє вимоги закону вищого»¹⁸.* Саме служіння плоті понизило людину до тваринної природи. Філософи з античності говорили про найвищі чесноти, які б допомогли відновити втрачений стан – мужність, справедливість, розсудливість і поміркованість. Проте тільки з християнством до цих чеснот додається ключова – жертвна і безкорислива любов, практику якої втілював Христос. Замість закону плоті, Христос втілював закон любові, закон Духа, який одухотворює життя людини. Але найважливіше те, що Бог перетворив скорботи на засіб звільнення, вони стали тією силою, через яку людина може врятуватися. Органічно з цими ідеями поєднується ще одна вічна проблема – проблема щастя. Гонитва за грішми перетворилася на якесь неймовірне змагання й невиліковну хворобу, що охопила душі всіх людей.

«У наш матеріальний вік (та й чи тільки в наш?) передбачають щастя в багатстві і всі зусилля скеровують на здобуття матеріальних засобів життя, а потім і їх примноження. Хоча народна мудрість каже, що «не в грошах щастя», але, всупереч цьому вироку народної мудрості, у всіх на умі така таємна думка, що щасливий той, у кого багато грошей і хто має багатства для задоволення своїх бажань і для різних насолод»¹⁹.

¹⁷ Там само. С. 271–272.

¹⁸ Там само. С. 265.

¹⁹ Певницкий В. О счастіи. Гдѣ ищутъ счастія и гдѣ нужно искать его? Киев, 1900. С. 7.

Звісно, що матеріальні блага самі по собі не є злом, і краще мати достатньо грошей, щоб задовольняти свої потреби.

«Засоби для життя, зовнішній достаток, плин життя, що не збурюється сторонніми перепонами – важлива річ, і бажати цього не є гріховним. Крім того, вони задовольняють найперші інстинктивні потреби нашого єства, даючи можливість облагородити і підняти побут, можуть сприяти нашому моральному піднесенню та виконанню закону любові християнської»²⁰.

Але так само треба розуміти, що володіння багатством не може забезпечити почуття щасливого життя.

«Багатство не є ціллю, кінцевим благом, оволодівши яким можна заспокоїтися. Воно лише засіб, просте знаряддя, яке можна використовувати для задоволення життєвських потреб і яким, у той же час, можна зловживати, і в цьому випадку воно не наблизить нас до щастя, а швидше віддалить від нього»²¹.

Гроші, за словами В. Певницького, якими багато хто вимірює щастя, є зовнішніми і мертвими щодо людини, а щастя можна відчутти і створити тільки всередині, у серці. Воно полягає в благому і незворушному настрої душі. Гроші, матеріальні блага ніколи не зможуть наповнити душу людини.

«Жаданого достатку ніколи не буде на землі, якщо люди зосередять усю свою увагу на одному шматку хліба, на одних лиш засобах задоволення потреб нижчої тваринної природи, тому що завжди відчуватиметься неповнота життя при однобічному її розвитку. І потворних блукань думки, готової перейти до злочинної дії, не зупинити жодними суворими законами, жодними важкими покараннями, якщо тільки в розумі й серці немає твердої регульовальної і здержувальної сили. Цю силу дає тільки християнська релігія»²².

Навіть набувши величезних матеріальних благ, душа людини при цьому може бути порожньою, сумною і важкою, а почуття незадоволеності буде тиснути, як камінь. Тобто, щастя вимірюється найперше внутрішнім змістом і душевним багатством. В. Певницький наводить такий приклад: якщо вставити погано намальовану картину в золоту раму, це не зробить її кращою.

²⁰ Певницький В. Ожидания и благожелания въ день новаго года Сборникъ статей по вопросамъ христiанской вѣры и жизни. 1901. 1. С. 5.

²¹ Певницький В. О счастья. Гдѣ ищутъ счастья и гдѣ нужно искать его? Киев, 1900. С. 10.

²² Певницький В. Ожидания и благожелания въ день новаго года Сборникъ статей по вопросамъ христiанской вѣры и жизни. 1901. 1. С. 11.

Багатство ж для людини є тим, чим є золота рама для картини. Коли люди хвалять, наприклад, чоловіка, що їде в чудовому екіпажі швидкими кінями, то насправді хвалять не його самого, а коня, розкішну упряжку і гарний одяг цього чоловіка. Але все це не є самим чоловіком. Чи можна знайти біднішу людину, яка, не маючи власного добра, хизується всім чужим? Окрім цього, багатство не здатне захистити людину від скорбот. Удари долі раптово вражають через несподівані хвороби, смерть близьких, ворожнечу через ті ж багатства, стихійні лиха та багато іншого. Врешті, у якийсь момент людина опиняється перед лицем смерті. В. Певницький наводить як приклад слова Іоана Золотоустого щодо розуміння справжнього блага. Святитель наголошує, що не треба називати багатство благом, оскільки існують інші істинні блага. Багатство часто стає причиною загибелі людини. Усі блага земні подібні до декорацій театру у своїй несправжності, оманливості. Коли зачиниться театр, коли оманливі образи будуть скинуті, тоді кожен залишиться зі своїми справами, а не з владою, почестями і могутністю. Багатство він порівнює з рабом, який переходить від одного господаря до іншого, з володарем, який жорстокіший від варвара.

Так само не слід ототожнювати щастя з веселим життям та безкінечними задоволеннями.

«Істинне щастя – капітал, який зберігається в душі і збагачує її. А розваги не концентрують душу, а розсіюють: у них душа виходить назовні, і, відчуючи свою внутрішню порожнечу, прагне чимось наповнити себе. Але чи наповнює? Чи не розтрачує вона тут надаремно свою силу і енергію?»²³.

Розваги дають людині відчуття тимчасового задоволення, яке, тим не менше, не може бути постійним. Як тільки зупиняється дія зовнішніх чинників, що несуть радість, настає стан порожнечі, втоми і нудьги. Людина починає шукати все нових і нових подразників, подібно до uzалежених від алкоголю. Якщо так триває довгий час, душа людини збіднюється. Тут В. Певницький звертається до ідей Платона. Він наводить думку останнього про задоволення, за якими ми ганяємося. Платон в трактаті «Держава» говорить, що лише нерозумні люди вважають задоволення добром. Треба шукати справжніх благ. Ті, хто постійно зайнятий бенкетами і подібними речами, насправді падають вниз і блукають так все життя. Вони не здійсалися до істинно високого і не наповнювали сутнісним душі, не пробували чистого задоволення. Їх душі, як дірява бочка, що не наповнюється нічим гідним і суттєвим. Таку думку вклав Платон в уста Сократа в одному з діалогів.

²³ Певницький В. О щасті. Гдѣ ишуть щастія и гдѣ нужно искать его? Киев, 1900. С. 14.

«Багатьох полонить слава і честь, могутність і влада, і тут дехто бачить бажане людське щастя. Проте за наміром Божим, щастя має бути загальним надбанням нашим. А слава і влада даються в наділ небагатьом. І що таке слава? – Це дим, що розсіюється над головою людини. Вона не знаходить місця в серці людини і не живе в ньому, і не дає їй нічого суттєвого, а проноситься повз неї, як тінь від якогось предмета, що швидко летить»²⁴.

Часто заздрять людям, які наділені владними повноваженнями і знаходяться на верху ієрархічної драбини. Але не слід вважати їх щасливцями лише з огляду на цю причину. Завжди потрібно дивитися не на зовнішнє становище людини, а на її внутрішнє життя. Влада звеличує людину в суспільстві, але разом з тим забирає її спокій, збільшує тягар відповідальності, клопоти, додає напруженості в житті, вимагає більшої обережності та обачності, уважності до себе й навколишніх. Людина влади відповідає не лише за себе, а й за тих, на кого поширюється її влада. Тому, шукати щастя у владі теж марна справа.

Далі В. Певницький говорить про ще одне джерело щастя – мудрість. Згідно з Платоном²⁵, яким захоплювався професор, саме мудреці мають найщасливіше життя. Слідуючи ідеї Платона, чи можна назвати щасливою людину, яка володіє великими знаннями? Так, звичайно, мудрість має велике значення в нашому світі. Це одне з найбільших достоїнств людини. Проте не можна сказати, що мудрість приносить щастя людині, те щастя, яке б дало відчуття задоволення та спокою. Звичайно, мудрість і знання є великим благом для людини і суспільства, з дитинства людина докладає постійних зусиль для примноження знань, не шкодуючи здоров'я та сили. Проте закономірність така, що чим вище піднімається людина сходинками знання, тим більше неозорих горизонтів перед нею відкривається, тим більше виникає питань, які турбують її свідомість. У якийсь момент стає зрозуміло, що неможливо досягнути вершини мудрості. Чим більше ми наближатимемося до істини, тим більше вона вражатиме нас своє неохопністю, всеосяжністю і величчю. Тому мудреці завжди виражали своє смирення і неможливість оволодіти повнотою знань. Тут В. Певницький наводить відому фразу Сократа *«Я знаю, що я нічого не знаю»*, показуючи до якого сумного висновку дійшов великий розум Античності.

Ще одне розчарування очікує людину, яка, у порівнянні з іншими, досягла вершин у пізнанні істини. Така людина

«з висоти свого світогляду бачить усі невлаштованості нашого життя, усі тягари, усе, що гнітить нашу душу, усі хвороби, якими

²⁴ Там само. С. 16.

²⁵ Платон. Держава. Пер. з давньогре. Д. Коваль. Київ, 2000.

страждає людство. І якщо вона близько до серця приймає все те, що веде до загибелі чи наближає до прірви наше життя,... – це створює для неї немало хвилювань і страждань»²⁶.

Мудрець як ніхто інший розуміє марноту і мізерність тих благ, за якими даремно ганяються люди в прагненні щастя і задоволення.

Окремо В. Певницький згадує про сім'ю як осердя щасливого життя, на думку багатьох. Про неї говорять багато людей, мріють, посилено шукають. Відомо, що сімейний союз благословив Бог для щастя людини. Але, дивлячись на сім'ї, видно, що поряд з radoщами в них нерозлучно йдуть печалі, скорботи і турботи. Там, де мала б панувати любов і злагода, часто спостерігаються сварки, неповага, ненависть, невірність один одному, і, зрештою, ворожнеча і розпад сім'ї.

Таким чином, автор приходить до висновку, що важко знайти щастя в багатстві, славі, владі, мудрості, навіть у сімейному житті. Тоді де ж шукати людині щастя? Автор відповідає:

«Шукайте щастя у своїй душі, або, краще, творіть щастя в самих собі. А шлях до нього вказаний в Євангелії і полягає у виконанні закону Божого... Чим вище ми піднімаємося сходинками морального вдосконалення, тим ближче стаємо до жаданого нами щастя»²⁷.

В. Певницький наголошує, що усяка людина є господарем власної долі і творцем власного щастя. Щастя залежить не від зовнішніх умов та обставин, які можна і набутти, і втратити, а від нашого внутрішнього стану.

«Тож виховуйте свою душу, аби в ній утвердилася непорушна й непохитна заповідь щастя. Досягайте такої сили духу, щоб ви могли панувати над усім, що проходить біля і повз вас. Здобувайте таку силу, яка могла б огородити вас від так званих ударів долі і обмежити їх владу над вами. У житті щасливі й нещасливі обставини є справою випадку; а внутрішній світ правильно вихованої і поставленої душі не залежить від випадку: він є невід'ємним надбанням душі, яка укріпила свою внутрішню силу і тим ставить себе в незалежне чи панівне становище щодо зовнішніх випадковостей»²⁸.

Згідно з ідеєю В. Певницького, головною умовою досягнення щастя є чиста совість і життя згідно з християнськими заповідями любові. Це звільняє людину від поневолення зовнішніми обставинами і веде до свободи духу. В. Певницький зауважує, що така ідея є не тільки в християнстві. Подібну думку

²⁶ Певницький В. О щасті. Гдѣ ищутъ счастья и гдѣ нужно искать его? Киев, 1900. С. 21.

²⁷ Там само. С. 24.

²⁸ Там само. С. 24.

знаходимо ще в Античності. Так Платон у своїх міркуваннях про щастя приходить до висновку, що справжнє щастя нероздільне з добром, і добро є головним благом людини. Хто стяжає добро, той стяжає і щастя. А найвище добро здійснюється в Богові, тому людині варто шукати щастя в єднанні з Богом і підкоренні Його волі, надії на майбутні духовні скарби. Людина може запевнити, що втіха духовними благами є примарною, оскільки вони недоступні для людського сприймання. Ці блага через свою нематеріальність не можуть дати такого задоволення і насолоди, як звичайні видимі земні блага. Проте навіть у земних справах людина часто не знає, чи отримає вона певне благо (скажімо, матеріальне) у кінцевому результаті, доклавши багато власної праці і зусиль. Наприклад, торговець перш ніж отримати прибуток, зносить бурі, негоду, кораблетрощі, інші випробування. Тобто, спершу бурі, а потім прибуток. Або ж селянин: оре, сіє, удобрює, обробляє землю, зносить морози, дощі, засуху та ін., а вже потім очікує врожаю. Те саме можна сказати і стосовно духовних благ і нагород: спершу праця над собою, а потім винагорода, і до того ж невідомо яка.

Саме Господь, на думку мислителя, повертає наше серце до багатства на небі, *«де ні тля, ні ржа не знищить, і де злодії не підкопують і не крадуть»* (Мф. 6: 19–20). Слово Боже вказує нам на щастя і багатство всередині нас: *«Воно там, де панує правда і мир у Дусі Святому; воно там, де непорочна совість, де любов і доброчесність з її благодатною атмосферою, яка поширює всюди внутрішнє світло, сердечну теплоту і душевне задоволення»*²⁹. Це щастя, підкреслює В. Певницький, дорожче від діамантів та золота, тому що воно завжди в нас, а не біля нас. Його не можна купити за жодну ціну, воно нас буде всюди супроводжувати. Це щастя, безсумнівно, краще від тих задоволень, яких прагнуть шукачі розваг. *«Постійне і тихе, воно не дратує без причини наших почуттів, не зникає так швидко, як наші гучні радощі, і не залишає, як останні, ніяких розчарувань і втомливої порожнечі»*³⁰. Таке щастя, вважає мислитель, дає віра в Бога. Вона приводить нас до оволодіння божественною істиною, без якої розум тривожиться сумнівами. Якщо людина надмірно захоплюється дарами земного щастя, віра буде запобігати надмірності й високомірності. Вона нагадає про премудрість. Не випадковим є звернення людини до внутрішнього щастя, адже воно в нас закладене від народження. Однак під впливом матеріальних турбот, у нас гасне божественна іскра. В. Певницький, звертаючись у своїй творчості до теми щастя, виділяє два шляхи: зовнішній шлях до щастя – мінливий, нестійкий, несправжній (земні насолоди, розваги, радощі, слава, влада) та внутрішній – істинний, що закладене в людині Богом

²⁹ Певницький В. Ожидания и благожелания въ день новаго года Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни. 1901. 1. С. 8.

³⁰ Там само. С. 9.

від народження і розкривається через розвиток у собі найвищих моральних і духовних чеснот та прагненні до найвищих християнських цінностей. Велике значення надає слову, яке устами проповідника може пробудити в людині істинне стремління та вести праведним шляхом. Будучи богословом, Ф. Певницький ідейно перебуває в єдності з мислителями «філософії серця», що було характерним для української інтелектуальної культури протягом багатьох століть, починаючи з філософування в Христі в часи Київської Руси.

Не залишаються осторонь у міркуваннях В. Певницького й соціальні проблеми. Мова йде, у першу чергу, про ідеї прогресу та свободи. Професор звертає увагу на те, що в цей час (кінець XIX століття) у суспільстві, до того ж в багатьох західноєвропейських країнах, з'явилося багато партій, які приписують собі розумний захист інтересів свободи. Мова йде про ліберальні та соціалістичні партії. Найбільше, кого критикують ліберали, – це християнство та християнську Церкву. Ліберали, виховані світською культурою, готові проповідувати та доводити, що християнство обмежує свободу. Однак чи справді справи віри і Церкви ворожі свободі? Це питання він тлумачить наступним чином у статті «Захисникам свободи»³¹. Великим благом є свобода. Бог наділив людину цим безцінним даром і, тим самим, підніс людину над усіма земними творіннями. Дар свободи – головне надбання людини. Повсюди в природі панує сувора необхідність; їй підпорядковується все фізичне життя. Однак людина стоїть вище від цього закону фізичної природи: її життя визначається свободою волі, і надана їй свобода своїми прагненнями розвиває і скеровує в ту чи іншу сторону ті життєві паростки, які вкладені в її сутність. Вона живе у сфері морального життя, і моральний порядок, який нею здійснюється, є вищим від порядку фізичного, який визначає життя природи.

Про свободу мріє і свободи бажає будь-яка людина. «Свобода – всезагальний ідеал, мрія бажань та прагнень, що одухотворяють людське серце»³². Позбавлення свободи – найбільше зло, якого боїться людина. Втратити свободу все одно, що втратити людську гідність.

Свобода в християнстві найголовніше поняття. Християнство визнає високу гідність людини і проповідує її віковичне призначення. Християнські проповіді всіх часів є закликом до напруженого морального подвигу, до постійної роботи над собою, до витіснення поганих схильностей та пристрастей, до влади над тілом для визволення духу. Моральний подвиг можливий там, де діє свободна воля і де передбачена певна міцність цієї волі. Жодне

³¹ Певницький В. Библейскій взглядъ на историческій прогрессъ. Сборникъ статей по вопросамъ христiанской вѣры и жизни. 1903. 2. С. 390–447.

³² Певницький В. Рабочий трудъ въ язычествѣ и христiанствѣ. Сборникъ статей по вопросамъ христiанской вѣры и жизни. 1903. 2. С. 147.

вчення не поважає так людської свободи як християнське, і жодне так не думає про належну міцність і захист цієї свободи. В. Певницький справедливо наголошує, що справжня повага до свободи людини можлива тоді, коли людська особистість має вічне особистісне призначення, а не розглядається як скомпромісоване явище світу; коли людина розглядається як самоцінна субстанція, а не випадковий атом у суспільному організмі, що лише виконує певні соціальні функції. І саме за таких умов можливий справжній історичний прогрес.

Прогрес В. Певницький розуміє як закон поступового розвитку і вдосконалення людства або рух уперед від менш досконалого до більш досконалого. Однією з проблем так званих «прогресистів» є те, що вони не вважають віру і християнство такими, що сприяють прогресу, а все, що з ними пов'язане, трактують як ретроградне, застигле і відстале. Проте саме для християнства ідея прогресу вкрай важлива і саме воно стало потужним поштовхом розвитку людства і сприяє прогресу. Моральні сили, вкладені в людство християнством, сприяють історичному розвитку через усе повноцінніше проявлення людини в історії як особистості. Тобто, йдеться найперше про моральний прогрес, який прийшов з християнством у вигляді нових цінностей, ідеалів та механізмів поведінки на зміну виснаженим і занепадлим культурам античного світу. Християнство принесло в культуру європейських народів зерна просвітництва і знань, а також окреслило моральний ідеал та кінцеву мету для людини, одночасно зупинивши духовне падіння. *«Під впливом благодаті, принесеної християнством, надовго зберігалася моральна цілісність народного організму»*³³. У праці *«Біблійний погляд на історичний прогрес»*³⁴ мислитель трактує прогрес як рух вперед, як оновлення життя, як відкриття в науці. Згідно із законом розвитку, не новий зміст вноситься в життя часом, а нерозкрите розкривається, менш досконале робиться більш досконалим. В. Певницький вважає, що є дві зауваги щодо розуміння поняття прогресу, які слід уточнити і виправити. Перша стосується того, що люди надто зосереджуються на новачках, забуваючи при цьому історію.

*«Швидко долаючи нерозчищений шлях прогресу, люди втратили багато дорогих та священних речей, отриманих із попередніх поколінь, і зайшли в такі хащі, в яких важко зберегти цілою свою моральну сутність»*³⁵.

³³ Певницький В. Християнство и прогрессъ . Сборникъ статей по вопросамъ христiанской вѣры и жизни. 1901. 1. С. 282.

³⁴ Певницький В. Библийскій взглядъ на историческій прогрессъ. Сборникъ статей по вопросамъ христiанской вѣры и жизни. 1903. 2. С. 390–404.

³⁵ Певницький В. Нигилисты. Характеристика одного изъ современныхъ направлений («Отцы и дети» повесть г. Ив. Тургенева во №2 Русскаго Вестника за 1862 год.). Труды Киевской духовной академии. 1862. 1. С. 440.

Так народжується неповага до вічних законів, які були непорушними протягом усього історичного розвитку. А звідси випливає не тільки зневага до минулого, а й незадоволеність теперішнім; прагнення все руйнувати і ламати, а на уламках будувати ще новіше, яке здається кращим лише тому, що нове. Так життя непомітно стає постійним запереченням, яке не здатне задовольнити нагальні потреби.

«Але сила в тому, щоб у прагненні вперед не упустити з виду того підґрунтя, на якому мають зростати плоди громадянства... вони виробляються силою самого життя і наш розум лише очищує дорогу для їх безперешкодного втілення»³⁶.

Друга заувага щодо розуміння прогресу стосується його фаталістичного тлумачення, коли вважають, що всякі наступні часи кращі від попередніх і роблять людей щасливішими. Тому, через прогрес усе, що робиться у світі, робиться на краще. Але варто розуміти, що життя людства підкоряється тим же умовам розвитку, що й життя людини чи народу: це поступове проходження періодів дитинства, юності, дорослості і старості. Тому якщо прогрес приводить людство до можливої повноти розвитку своїх сил, то він же приведе і до упадку. Що мало початок у часі, те буде мати і кінець. Те, що сьогодні ускладнює людські стосунки і збільшує можливості людства, у майбутньому може стати приводом до занепаду. В. Певницький наголошує, що в історії не можна говорити лише про строгу необхідність. Вона нероздільно пов'язана із законом свободи, що разом з необхідністю визначає розвиток людських доль. Іншими словами, історичний розвиток є поєднанням вищих непорушних законів з особистою свободою людини, яка переплітається з випадковими обставинами життя. Початок справжнього прогресу автор вбачає в християнстві, яке задало новий вектор розвитку історії. Але свобода людини часто вносить негативні аспекти реалізації божественного замислу. Тому й говорять про зловживання, про моральне падіння і т. ін.

Висновки. На підставі текстологічного аналізу вибраних праць В. Певницького можна стверджувати, що його інтелектуальні пошуки та засадничі світоглядні ідеї суголосні з ідеями тогочасних представників релігійно-теїстичної філософії, викладачів, професорів Київської Духовної Академії (таких як П. Ліницький, О. Новицький, І. Скворцов, П. Кудрявцев, Д. Богдашевський та ін.) (детально про їхні концепції та погляди можна прочитати, наприклад, в дослідженнях Н. Мозгової³⁷. Ці ідеї органічно продо-

³⁶ Певницький В. Библейский взгляд на исторический прогресс. Сборник статей по вопросам христианской веры и жизни. 1903. 2. С.395–396.

³⁷ Мозгова Н. Київська духовна академія, 1819-1920: Філософський спадок. Київ, 2004. Щупик-Мозгова Н. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина. Київ. 1997.

вжують «філософію серця», акцентуючи найперше на внутрішніх засадах та духовних цінностях у житті людини через призму православної антропологічної догматики, основою якої є вчення про образ Божий у людині. В ідеях В. Певницького знаходимо ґрунтовне релігійно-етичне осмислення ідей пошуку вихідних засад духовного життя та ролі християнства й Церкви в житті окремої людини та суспільства загалом, у історичному прогресі. Проаналізовані ідеї, володіючи евристичним потенціалом, гармонійно влітаються в засадничі принципи розвитку сучасного громадянського суспільства, де критерієм гідності постає глибоко духовна та моральна особистість. Оскільки, моральні та соціально-етичні ідеї В. Певницького довгий час залишались поза увагою, дане напрацювання може заповнити нішу для оцінки та визначення ролі мислителя в духовній спадщині КДА в ХІХ столітті.

Список джерел і літератури:

1. *Богдашевский Д.* Речь перед панихидой в 40 – й день по кончине профессора В.Ф.Певницкого. Труды Киевской Духовной Академии, 9. Киев, 1911.
2. *Бурега В.* Розвиток гомілетики в Київській духовній академії: західні впливи та пошуки власного шляху. Наукові записки НаУКМА. Філософія та релігієзнавство, 2. 2018. С. 57–64.
3. *Игумен Маркелл (Павук).* Жизнь и деятельность профессора Киевской Духовной Академии Василия Федоровича Певницкого. Труды Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії, 11. 2009. С.133–159.
4. *Клос В.* Періодичні видання Київської Духовної Академії: до історії становлення та функціонування. Труды Київської духовної академії: богословсько-історичний збірник Київської православної богословської академії, 7. 2011. С. 118–138.
5. *Кузьміна С.* Філософсько-педагогічна спадщина Київської духовної академії: стан і проблеми дослідження. Київська Академія, 2-3. 2006. С. 243–254.
6. *Лиман С.* Історія середніх віків у творчості професора Київської духовної академії Василя Федоровича Певницького (1832–1911). Вісник Харківської державної академії культури, 31. 2010. С. 40–48.
7. *Мозгова Н.* Київська духовна академія, 1819–1920: Філософський спадок. Київ, 2004.
8. *Певницкий В.* Жизнь и школа. Труды Киевской духовной академии, 1. 1862. С. 310–352.
9. *Певницкий В.* Нигилисты. Характеристика одного их современных направлений («Отцы и дети» повесть г. Ив. Тургенева во №2 Русскаго Вестника за 1862 год.) Труды Киевской духовной академии, 1. 1862. С. 433–502.
10. *Певницкий В.* Речь, сказанная в день поминовения Киевскою Академиею ее основателей, благотворителей, начальников и всех, в ней учивших и учив-

- шихся» (31 декабря 1871 года). Труды Киевской духовной академии, 1. 1872. С. 152–160.
11. Певницкий В. О счастьи. Гдѣ ищутъ счастья и гдѣ нужно искать его? Киев, 1900.
 12. Певницкий В. Ожиданія и благожеланія въ день новаго года Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни, 1. 1901. С. 1–12.
 13. Певницкий В. Религія и нравственность. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни, 1. 1901. С. 96–126.
 14. Певницкий В. Христіанство и прогрессъ. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни, 1. 1901. С. 269–284.
 15. Певницкий В. Библейскій взглядъ на историческій прогрессъ. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни, 2. 1903. С. 390–447.
 16. Певницкий В. Рабочій трудъ въ язычествѣ и христіанствѣ. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни, 2. 1903. С. 116–177.
 17. Певницкий В. Скорби и тягости жизни. Сборникъ статей по вопросамъ христіанской вѣры и жизни, 2. 1903. С. 239–265.
 18. Певницкий В. Церковное красноречье и его основные законы. Киев, 1906.
 19. Платон. Держава. Пер. з давньогр. Д. Коваль. Київ, 2000.
 20. Рыбинский В. П. К истории Киевской Духовной Академии (курс 1887–1891 гг.). Баку, 1936.
 21. Титов Ф. Заслуженный ординарный профессор Киевской духовной академии Василий Федорович Певницкий (Некролог). Труды Киевской духовной академии, 9. 1911. С. 145–179.
 22. Ткачук М. Філософська проблематика в рукописних кандидатських творах студентів Київської духовної академії (1819-1924). *Sententiae*, 38:2. 2019. 19-36 019-036 <https://doi.org/10.22240/sent38.02.019>
 23. Щупик-Мозгова Н. Петро Ліницький: життєвий шлях і духовна спадщина. Київ, 1997.

References:

1. Bohdashevskyi, D. (1911). Speech before the memorial service on the 40th day after the death of Professor VF Pevnitsky. Proceedings of the Kiev Theological Academy, 9. Kiev [In Russian].
2. Burega, V. (2018). Development of homiletics in the Kyiv Theological Academy: Western influences and the search for one's own way. *Scientific notes of NaUKMA. Philosophy and Religious Studies*, 2. 57–64 [In Ukrainian].
3. Egumen Markell (Pavuk). (2009) The life and work of the professor of the Kiev Theological Academy Vasily Fedorovich Pevnitsky. *Trudy of the Kiev Spiritual Academy: theological and historical collection of the Kiev Orthodox Theological Academy*, 11, 133–159 [In Russian].
4. Klos, W. (2011). Periodicals of the Kyiv Theological Academy: to the history of formation and functioning. *Proceedings of the Kyiv Theological Academy: theological-historical collection of the Kyiv Orthodox Theological Academy*, 7. 118–138 [In Ukrainian].

5. Kuzmina S. (2006). Philosophical and pedagogical decline of the Kiev Spiritual Academy: country and problems of the past. *Kyivska Academy*, 2-3. 243–254 [In Ukrainian].
6. Lyman, S. (2010). History of the Middle Ages in the works of Professor of the Kyiv Theological Academy Vasyl Fedorovich Pevnytsky (1832–1911). *Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*, 31. 40–48 [In Ukrainian].
7. Mozghova, N. (2004). Kyiv Theological Academy, 1819–1920: Philosophical Heritage. *Kiev* [In Ukrainian].
8. Pevnytskyi, V. (1862). Life and school. *Proceedings of the Kiev Theological Academy*, 1. 310–352 [In Russian].
9. Pevnytskyi, V. (1862). Nihilists: Characteristics of one of the modern trends («Fathers and Children» story by Mr. Turgenev in № 2 of the Russian Herald for 1862). *Proceedings of the Kiev Theological Academy*, 1. 433–502 [In Russian].
10. Pevnytskyi, V. (1872). Speech delivered on the day of commemoration in the Kiev Academy by its founders, benefactors, chiefs and all who taught and studied in it (December 31, 1871). *Proceedings of the Kiev Theological Academy*, 1. 152–160 [In Russian].
11. Pevnytskyi, V. (1900). Where do you look for happiness and where do you need to look for it? *Kiev* [In Russian].
12. Pevnytskyi, V. (1901). Christianity and progress. A collection of articles on Christian faith and life, 1. 269–284 [In Russian].
13. Pevnytskyi, V. (1901). Expectations and wishes on New Year's Day. A collection of articles on Christian faith and life, 1. 1–12 [In Russian].
14. Pevnytskyi, V. (1901). Religion and morality. A collection of articles on Christian faith and life, 1. 96–126 [In Russian].
15. Pevnytskyi, V. (1903). Biblical view on historical progress. A collection of articles on Christian faith and life, 2. 390–447 [In Russian].
16. Pevnytskyi, V. (1903). Sorrow and hardship of life. A collection of articles on Christian faith and life, 2. 239–265 [In Russian].
17. Pevnytskyi, V. (1903). Labor in paganism and Christianity. A collection of articles on Christian faith and life, 2. 116–177 [In Russian].
18. Pevnytskyi, V. (1906). Church eloquence and the basic laws. *Kiev* [In Russian].
19. Platon. (2000). State. transl. from ancient Greek D. Koval. *Kiev* [In Ukrainian].
20. Rybinsky V. (1936). On the history of the Kiev Theological Academy (course 1887–1891). *Baku*. 89–95 [In Russian].
21. Tytov, F. (1911). Honored Ordinary Professor of the Kiev Theological Academy Vasily Fedorovich Pevnitsky (Obituary). *Proceedings of the Kiev Theological Academy*, 9. 145–179 [In Russian].
22. Tkachuk, M. (2019). Philosophical Problems in the Candidate's Manuscript Works of Students of the Kiev Spiritual Academy (1819–1924). *Sententiae* 38: 2. 19-36019-036 <https://doi.org/10.22240/sent38.02.019> [In Ukrainian].
23. Shupyk–Mozghova, N. (1997). Peter Linitsky: way of life and spiritual heritage. *Kiev* [In Ukrainian].